

ผ้าขึ้นทอมือ : วัฒนธรรมสิ่งทอ ที่ควรอนุรักษ์ของไทย

Hand Woven Tubeskirts : The Traditional Weaving of Thailand

วิสมัย มโนมัยพิบูลย์,¹ เพยวาร์ อุ่นศิริ²

บทคัดย่อ

วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัยนี้ คือ การศึกษาถึงแหล่งของผ้าขึ้นทอมือของสตรีในประเทศไทย ซึ่งยังคงหลงเหลืออยู่ตามภูมิภาคต่างๆ งานวิจัยครอบคลุมในเรื่องของสิ่งทอพื้นบ้านที่เก่าแก่ทั้งฝ้าย และไหมสอดด้นเงินและทองอย่างสูงค่าและวิจิตรงดงาม ผ้าทอเหล่านี้ยังคงกรรมวิธีการผลิตแบบดั้งเดิมในครัวเรือนไว้เพื่อเป็นหลักฐานอ้างอิงถึงบทบาทของสิ่งทอต่อสังคมไทย และให้รู้ถึงแหล่งที่มาของศิลปะการทอผ้าอันสูงค่านี้

งานวิจัยเรื่องนี้จะเน้นถึงรูปแบบของกรรมวิธีของศิลปะการทอผ้า ลวดลาย และการย้อมสีสันทนของผ้าในท้องถิ่นต่างๆ ทั่วประเทศ โดยแบ่งเป็น 4 ภูมิภาค คือ ภาคเหนือ ภาคอีสาน ภาคกลาง และภาคใต้ สตรีในแต่ละท้องถิ่นจะรับภาระในการรักษาเอกลักษณ์ของงานทอเหล่านี้ และสืบทอดมายังลูกหลานต่อไป มา โดยไม่มีการเปลี่ยนแปลงกรรมวิธีเหล่านี้ได้แก่ มัดหมี่ จก จิด และลายน้ำไหลของชาวไทลื้อ เป็นต้น

¹ วิสมัย มโนมัยพิบูลย์ รองศาสตราจารย์ ภาควิชาภาษาศาสตร์

² เพยวาร์ อุ่นศิริ กองอุตสาหกรรมในครอบครัว กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม กระทรวงอุตสาหกรรม

ABSTRACT

The objective of this research is to study about the village woman's hand-woven tubeskirts (phasin) which are still found in many parts of Thailand. The research concerns about the ancient craft of weaving ranging from cotton to luxurious silk decorated with silver and gold thread. These textiles which still bear the technical knowledge of the family textile production of the old time are the evidence of the role of textiles in the Thai society and inform the people of the origin of these superb quality of this weaving art.

The reserch specifically studies different techniques of the art of weaving, the design patterns and the art of dying from 4 different regions-the North, Northeast, Central and South regions. The women of each region bear the exclusive responsibility of the preserving original characterestics of weaving and passing down this tradition from generation to generation without changes for centuries. These special techniques are IKat, Jok, Khit and Namlai of Tailue etc.

คำนำ

ปัญหา

การวิจัยนี้เป็นการรวบรวมความรู้เกี่ยวกับสิ่งทอพื้นบ้านที่ยังคงกรรมวิธีการผลิตแบบดั้งเดิมในครัวเรือนไว้ เพื่อเป็นหลักฐานอ้างอิงทางวิชาการในอนาคตเมื่อสิ่งทอเหล่านี้ได้สูญสิ้นไป เพราะไม่อาจต้านแนวโน้มของการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วทั้งทางวัฒนธรรม สังคม และเศรษฐกิจของชุมชนในแถบถิ่นต่างๆ อันเนื่องมาจากเทคโนโลยีสมัยใหม่และการก้าวเข้าไปสู่ความเป็นประเทศกึ่งอุตสาหกรรมของประเทศไทย

ในภูมิภาคต่างๆ ของประเทศไทย แม้ปัจจุบันนี้จะมีชนกลุ่มน้อยหรือกลุ่มชาติพันธุ์อาศัยอยู่ตามพื้นที่ต่างๆ อยู่บ้าง แต่ก็กำลังลดจำนวนลง และบางกลุ่มก็ไม่สามารถดำรงความเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ของตนไว้ได้ ชนเหล่านี้สืบเชื้อสายมาจากชนชาติต่างๆ ที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในภูมิภาคต่างๆ ของประเทศไทยแต่ครั้งอดีตกาล เช่น ชาวไทยวน หรือไทยโยนก ก็ได้ถูกกวาดต้อนมาจากเมืองเชียงแสนตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธ

ยอดฟ้าจุฬาโลก พ.ศ.2347 โดยโปรดเกล้าให้ตั้งถิ่นฐานอยู่ ณ เมืองราชบุรี ชาวไทพวน ก็อพยพมาจากเมืองพวนในประเทศลาวมาตั้งถิ่นฐานใหม่ที่อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัยในปัจจุบัน ลาวโซ่งซึ่งมาจากทางทิศตะวันออกของเมืองหลวงพระบาง ปัจจุบันมาอาศัยอยู่แถบจังหวัดพิจิตร, จังหวัดราชบุรี, จังหวัดเพชรบุรี ลาว เวียงจันทน์ อพยพจากประเทศลาว มาตั้งหลักแหล่งใหม่อยู่ในจังหวัดแถบอีสานตอนบน กลุ่มเชื้อสายเขมรมาอาศัยอยู่ในแถบอีสานตอนใต้ เช่น จังหวัดสุรินทร์ จังหวัดบุรีรัมย์ จังหวัดศรีสะเกษ เป็นต้น

กลุ่มชนชาติต่างๆ เหล่านี้ มีการรักษาสืบทอดขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมของกลุ่มตนไว้ การทอผ้าก็เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม และเครื่องแต่งกายของหญิงในเผ่าก็สามารถแสดงเอกลักษณ์ของกลุ่มตนไว้ได้ ดังจะเห็นได้จาก “ผ้าซิ่น” ซึ่งเป็นผ้าถุงแบบดั้งเดิมของหญิงในเผ่าต่างๆ นี้เอง

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาและแสดงให้เห็นถึง “ผ้าและกระบวนการทอผ้า” ของกลุ่มชาติพันธุ์หรือกลุ่มสังคมวัฒนธรรมต่างๆ เนื่องด้วยสิ่งทอประจำกลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้ เป็นการแสดงถึงเอกลักษณ์ประจำกลุ่มซึ่งจะสามารถแยกแยะได้จากลวดลาย สี สัน กรรมวิธี เทคนิคการทอ ซึ่งเป็นมรดกทางวัฒนธรรม เป็นศิลปหัตถกรรมประจำท้องถิ่น ซึ่งแสดงวิถีชีวิตของกลุ่มชนต่างๆ เหล่านั้น การศึกษายังครอบคลุมถึงพัฒนาการและความเสื่อมถอยของขบวนการทอผ้าในสังคมถึงอุตสาหกรรมของประเทศไทยในปัจจุบัน

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

เพื่อเป็นการศึกษาให้รู้ลักษณะของผ้าซิ่นทอมือในภูมิภาคต่างๆ ของประเทศ เผยแพร่ ส่งเสริมศิลปะและความสามารถในการทอผ้าของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ กระตุ้นให้คนเหล่านั้นรักษาสืบทอดศิลปวัฒนธรรมดั้งเดิมไว้ และให้มีการสืบทอดต่อไปในอนาคต และกระตุ้นความสนใจของคนในสังคมทั่วไป เมื่อได้ตระหนักถึงคุณค่าของฝีมือและความสวยงามของผ้าชนิดต่างๆ

การตรวจเอกสาร

โครงการสัมมนาทางวิชาการเพื่อเสนองานวิจัย เรื่อง “ผ้าไทย : อดีต ปัจจุบัน และอนาคต” ของสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติได้จัดพิมพ์เอกสารการวิจัย ออกเผยแพร่ข้อมูลในงานวิจัยส่วนใหญ่เป็นการเสนอข้อมูลภาคสนามเบื้องต้นเป็นส่วนใหญ่ ยังขาดความรู้ในรายละเอียดและการวิเคราะห์ข้อมูล และผู้ทำวิจัยมักเป็นมือสมัครเล่นและเจาะเฉพาะผ้าหรือสิ่งทอในพื้นที่ที่ทำงานหรือ บ้านเกิดของตนเองเท่านั้น ผู้วิจัยจึงเสนองานวิจัยนี้โดยค้นคว้าครอบคลุมเรื่องผ้าขึ้นทอมือของภูมิภาคต่างๆ เท้าที่ยังหลงเหลืออยู่ทั้งด้านเทคนิคการทอ ลักษณะลวดลายและสีสันทัน

วิธีวิจัย

รวบรวมข้อมูลโดยการศึกษาจากเอกสารทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ออกสำรวจภาคสนาม และเก็บตัวอย่างผ้าขึ้น บันทึกรกรรมวิธีการทอ ลวดลาย การย้อมสี นำข้อมูลมาศึกษาวิจัย เปรียบเทียบให้เห็นความเหมือนและความต่าง ลักษณะร่วมของผ้าในแต่ละท้องถิ่น

ผลและวิจารณ์

ผลจากการศึกษาในเรื่องวิวัฒนาการของการใช้สิ่งทอ มีหลักฐานว่า มนุษย์เริ่มรู้จักนำเส้นใยจากธรรมชาติ เช่น ขนสัตว์ ไหม ฝ้าย ป่าน ฯลฯ มาใช้ในการถักหรือทอ เพื่อเป็นเครื่องนุ่งห่มมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทยเมื่อประมาณ 2400-2800 ปีมาแล้ว ได้มีการค้นพบหลักฐานว่า มีการทอผ้าขึ้นขึ้นใช้แล้วจากเศษผ้าที่ติดอยู่กับกำแพงอิฐของบ้านเชียง จากหลักฐานในงานประติมากรรมดินเผาและรูปปั้นเทวดา รอบฐานเจดีย์จุลประโทน จังหวัดนครปฐมและแหล่งโบราณคดี ตำบลคูบัว จังหวัดราชบุรี ทำให้ทราบถึงลักษณะการแต่งกายด้วยผ้าทอชนิดต่างๆ ของคนในสมัยทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 11-16 และจากบันทึกจดหมายเหตุจีนได้กล่าวถึงความเจริญของอาณาจักรต่างๆ ในบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย และบริเวณชายฝั่งตะวันตก

ของอ่าวไทย ว่ามีการติดต่อค้าขายผ้าชนิดต่างๆ และมีการใช้ผ้าเป็นเครื่องราชบรรณาการ แก่กัน หลายฉบับได้บันทึกถึงการแต่งกายของผู้คนในอาณาจักรศรีวิชัย และอาณาจักร ไกลเคียง ประมาณพุทธศตวรรษที่ 18 เป็นต้นมา คนชาติไทยได้รวมกันเป็นแคว้น เป็นอาณาจักรเล็กๆ ในภูมิภาคต่างๆ อาณาจักรที่สำคัญๆ คือ อาณาจักรล้านนาปัจจุบัน ได้แก่ บริเวณจังหวัดในภาคเหนือของประเทศไทย อาณาจักรสุโขทัยซึ่งอยู่ภาคใต้การ ปกครองของกษัตริย์ไทยราวพุทธศตวรรษที่ 18-20 มีความเจริญรุ่งเรืองอยู่ในบริเวณ ภาคกลางตอนบน และอาณาจักรอยุธยา ซึ่งเจริญรุ่งเรืองในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 19-24 และมีการใช้ผ้าในลักษณะต่างๆ อย่างกว้างขวาง ทั้งในราชสำนักและประชาชนทั่วไป มีการซื้อขายแลกเปลี่ยนผ้าทอชนิดต่างๆ กับหลายประเทศ เช่น อินเดีย เขมร จีน เป็นต้น ในสมัยรัตนโกสินทร์มีการฟื้นฟูประเทศ มีการเปลี่ยนแปลงลักษณะการแต่งกายของ คนไทยทั้งชายและหญิง ทั้งในและนอกราชสำนัก ให้เป็นแบบใหม่ตามพระราชดำริของ พระมหากษัตริย์แต่ละรัชกาล มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย ซึ่งมีการติดต่อ ค้าขายแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมต่างๆ กับต่างประเทศ ซึ่งเป็นไปอย่างกว้างขวางยิ่งขึ้น จนถึง ในปัจจุบัน

การวิจัยแบ่งผ้าจีนทอมือที่ปรากฏในประเทศไทยออกเป็น 4 ภูมิภาค คือ

1. ภาคเหนือ
2. ภาคอีสาน
3. ภาคกลาง
4. ภาคใต้

ผ้าพื้นบ้านภาคเหนือ

ผ้าขึ้นพื้นเมืองที่มีชื่อเสียงของชาวล้านนา

1. ผ้าตีนจกของชาวไทยวน อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่

ตีนจกคือการทอเชิงผ้าจีนทั่วไป เพื่อต่อกับตัวจีน “จก” เป็นเทคนิคการ ทำลวดลายบนผืนผ้าด้วยวิธีการเพิ่มด้ายพุ่งพิเศษเข้าไปเป็นช่วงๆ ไม่ติดต่อกัน ตลอด หน้ากว้างของผ้าโดยใช้นิ้วมือไม้หรือชนเม่น ยกหรือจกเส้นด้ายขึ้นขึ้นแล้วสอดด้าย เส้นพุ่งพิเศษเข้าไปตามจังหวะของลวดลายในลักษณะปักผสมทอ

ผ้าจีนตีนจกแบ่งออกเป็น 3 ส่วนคือ

ส่วนหัวขึ้น เป็นผ้าพื้นสีขาวหรือสีแดง เย็บติดกับตัวขึ้น เวลาพุ่งจะทำให้ชายพกที่พับเข้าไปในเข็มขัดไม่หนาเกินไป

ส่วนตัวขึ้น จะทอเป็นผ้าพื้นหรือทอขกมุกสีต่างๆ

ส่วนเชิงขึ้น จะทอจากเป็นลวดลายที่สวยงาม แต่ละส่วนจะทอแยกกัน แล้วนำมาเย็บต่อกันด้วยมืออย่างประณีต เรียกรวมนว้าผ้าขึ้นตีนจก

ชาวอำเภอแม่แจ่มคือ ชาวไทวนหรือไทยโยนก ซึ่งในปัจจุบันเรียกตัวเองว่า “คนเมือง” เดิมเรียกกันว่า “ลาวพุงดำ” เพราะชาวนิยมสีกลายตามบริเวณต้นขาและหน้าท้อง

การทอผ้าเป็นงานที่ผู้หญิงทุกคนจะต้องทำได้ เพราะความจำเป็นใช้สอยในครัวเรือนเป็นกรอบบังคับอยู่ คือ ใช้เป็นเครื่องนุ่งห่มและใช้สอยในครัวเรือน เช่น ผ้าขาวม้า ผ้าห่ม ยาม

การทอของชาวแม่แจ่มเป็นการทอโดยคว่ำลายด้านหน้าลงกับกี่ และจากทางด้านหลังของลายทำให้ผูกเงื่อนได้แน่น ส่วนใหญ่ตัวขึ้นจะทอสีเหลือง มีริ้วสลับสีขาวลำตัว ตัวตีนจกจะเป็นสีดำ แดง และเหลือง เป็นส่วนใหญ่ สีเหลืองได้จากแก่นขนุนหรือหัวขมิ้นสวน เป็นต้น

ลวดลายจกที่สืบทอดกันมาและยังพบบได้ในขณะนี้ได้แก่

1. ลายสลับพื้นปลา มีเส้นตรงขนานกัน ซึ่งวิวัฒนาการมาเป็นลายมะลิเลื้อย
2. ลายรูปตารางสี่เหลี่ยม เช่น ที่พบในภาพฝาผนังถ้ำนา ลายนี้ที่แม่แจ่มเรียกลายโคม เชียงแสน
3. ลายหงส์คู่และลายนกคู่
4. ลายสิบหกดอกตัด
5. ลายขอเครือ เป็นต้น

ลายที่อยู่ส่วนล่างสุดของตีนจกเป็นเส้นๆ ลงมา คือ ลายหางสะเปา ซึ่งมักจะพบในตีนจกเกือบทุกผืน

ตัวขึ้นจะเป็นการทอ “ขกมุก” กรรมวิธีก็คือ เพิ่มเส้นด้ายขึ้นพิเศษไว้ตอนบนของกี่เหนือเส้นด้ายขึ้นธรรมดาที่ขึงไว้ ลวดลายเกิดจากการใช้ตะกอลอยยกด้ายขึ้นพิเศษ ลวดลายที่เกิดขึ้นจะคล้ายกับเทคนิคการจิดและจกจนแทบจะแยกไม่ออกและอาจสับสนในทิศทางของเส้นด้ายขึ้น ชาวไทลื้อในจังหวัดพะเยาและน่านเรียกลวดลายที่เกิดจากเทคนิคการจิดว่า “ลายมุก” ซึ่งยังทำให้สับสนกับลายมุกของที่อื่น ๆ

ชาวไทวนที่อำเภอแม่แจ่มนี้ใช้ผ้าขึ้นอยู่ 2 ชนิด คือ ขึ้นตีนจกซึ่งใช้ใน

โอกาสพิเศษ แต่ในโอกาสธรรมดาหรือในชีวิตประจำวันทั่วไป ผู้หญิงจะนุ่ง “ซิ่นลัวะ” ซึ่งเป็นซิ่นลายขวางที่ลวดลายเกิดจากเส้นยืน มีลายมัดหมี่เล็กๆ ปรากฏบนเส้นยืน และเย็บเป็นถุงมีตะเข็บข้างเดียว ซึ่งเป็นซิ่นของชาวละว้า ซึ่งชาวไทยวนในแม่แจ่มได้รับอิทธิพลมา

งานทอผ้าในแม่แจ่มล้วนแต่เป็นงานฝ้าย ไม่มีการทอผ้าด้วยไหมอีกเลยในปัจจุบัน เพราะชาวบ้านเลี้ยงไหมกันเป็นส่วนน้อย หรือแทบจะไม่มีเลย

2. ผ้าซิ่นหม้ออ้วนหรือหม้ออ้วนแม่แจ่ม

การทอซิ่นหม้ออ้วนของอำเภอแม่แจ่ม คือ การทอซิ่นยกมุกแบบพัฒนาจากแบบดั้งเดิมแบบหนึ่ง เนื่องจากการทอมุกเป็นเทคนิคที่ยาก จึงมีการจัดเส้นด้ายพุ่งและยืนเสียใหม่ คือ มีการสลับตารางทึบและโปร่ง โดยให้ด้ายเส้นยืนมีความทึบและโปร่งสลับกัน และในเส้นพุ่งก็ทอทึบสลับโปร่งเช่นเดียวกัน ทำให้เกิดเป็นตารางบนเนื้อผ้า ซึ่งเป็นตัวซิ่นและนิยมใช้ต่อกับตีนจกลายเชียงแสนหงส์ดำ

ซิ่นหม้ออ้วนนี้มีปรากฏในบทความของอาจารย์เผ่าทอง ทองเจือ (2537) และบทความสัมภาษณ์คุณนุสรา เตียงเกตุ (2537) ใน Silk Magazine ก่อนหน้านี้นักเขียนจะไม่มีผู้สนใจหรือศึกษาเกี่ยวกับลักษณะการทอแบบพิเศษ ซึ่งทำให้เกิดลักษณะเด่นและไม่เหมือนผ้าซิ่นของถิ่นใด ๆ นี้เลย แม้ในเขตจังหวัดภาคเหนือด้วยกัน

3. ซิ่นตีนจกอำเภอลอง จังหวัดแพร่

จากการศึกษาเรื่อง “ผ้าจากจังหวัดแพร่” ของอาจารย์อรไท ผลดี (2537) ได้ระบุว่ามียุทธศาสตร์ทางประวัติศาสตร์ที่เป็นตำนานเก่าแก่ว่า เมืองลองมีความเก่าแก่ถึงสมัยทวารวดีในพุทธศตวรรษที่ 17-18 ทำให้มีวัฒนธรรมที่เก่าแก่ควบคู่กันมาด้วยชาวไทยวนที่จังหวัดแพร่นี้จะนุ่งผ้าซิ่นฝ้ายเป็นลายทางขวางเท่าๆ กัน โดยตลอด เรียกว่า “ซิ่นลายดำ” และต่อตีนซิ่นด้วยผ้าพื้นสีแดงใช้ในโอกาสธรรมดา โอกาสพิเศษจะต่อซิ่นด้วยตีนจกและต่อด้วยผ้าพื้นสีแดงส่วนล่างสุด

กรรมวิธีการทอของตีนจกที่นี้ในปัจจุบันจะมีการนำวิธีสมัยใหม่มาใช้ร่วมกับการทอจากแบบดั้งเดิม ซึ่งใช้เวลานานมากในการทอแต่ละผืน บางแห่งเรียกการทอแบบอำเภอลองนี้ว่า “จกยกเขา”

ลวดลายของตีนจกเมืองลองยังอิงลวดลายโบราณอยู่บ้าง แต่ส่วนใหญ่จะมีวิวัฒนาการหรือตามอย่างตีนจกของถิ่นอื่นๆ แบ่งลายเป็นกลุ่มใหญ่ๆ ดังนี้ (อรไท ผลดี 2537)

1. ลายพรรณพฤกษา เช่น ลายดอกจันทร์ ลายขอเครือ ลายดอกหมาก ลายมะลิวัลย์

2. ลายสัตว์ เช่น ลายหงส์คู่ ลายนกคู่กินน้ำช่วมตัน (เต้า) ลายงูฮ้อยล่าว ลายนกแยงเงา ลายขามดแดง ลายขามงกะปุม

3. ลายตามจินตนาการ เช่น ลายหน้าจั่ว และลายที่ไม่มีชื่ออีกมาก
ดินจกทุกผืนจะมีลายสะเปาอยู่ส่วนล่างเสมอ ซึ่งเหมือนกันกับดินจกของ
อำเภอแม่แจ่ม

นอกจากนี้ในจังหวัดแพร่ ยังมีการนิยมนุ่ง“ซิ่นตามะนาว” ซึ่งเป็นซิ่น
ลายขวางสีเหลือง สลับดำหรือม่วงเข้ม ซึ่งในโอกาสพิเศษจะต่อด้วยดินจกสีเหลือง
ส่วน“ซิ่นเหล็ก” หรือ “ซิ่นก่านคอกวาย” ซึ่งเป็นซิ่นสีดำ มีลายขวางสีแดง 2 เส้น
คาดตรงเชิงซิ่นก็เป็นที่นิยมเช่นกัน

4. ผ้าตีนจกทำบลน้ำอ่าง อำเภอตรอน, อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์

อำเภอลับแลเป็นถิ่นที่มีชื่อเสียงเก่าแก่อีกแห่งหนึ่งในภาคเหนือ ซึ่งขึ้นชื่อ
ในการทอผ้าตีนจก ลายดั้งเดิมของถิ่นนี้ที่ใช้เป็นแม่แบบของลายตีนจกในถิ่นอื่นๆ คือ
ลายน้ำอ่าง ชาวอำเภอลับแลสืบเชื้อสายมาจากบรรพบุรุษชาวไทยพวนเช่นเดียวกับ
พวกไทพวนบ้านหาดเสี้ยว จังหวัดสุโขทัยในปัจจุบันการทอผ้าตีนจกเกือบจะสูญสิ้นไป
หมดแล้วจากถิ่นนี้ ผ้าตีนจกเก่าที่พอหาได้มีอายุ 50-60 ปีขึ้นไป มักมีสีเขียวหรือเหลือง
มากกว่าสีอื่นๆ ตัวซิ่นยังคงใช้เทคนิคการทอแบบ “ยกมุก” เหมือนชาวไทยพวน ตำบล
คูบัว อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี

5. ผ้าขาวทอหล่อ จังหวัดเชียงราย จังหวัดน่าน จังหวัดพะเยา

ชาวไทลื้อได้ถูกกวาดต้อนมาจากเขตสิบสองปันนาโดยเจ้าผู้ครองนครน่านเมื่อ
200 ปีมาแล้ว โดยเข้ามาอยู่ในเขตล้านนาเป็นจำนวนมาก โดยกระจายอยู่ในเขตจังหวัดน่าน
จังหวัดพะเยา และจังหวัดเชียงราย

หญิงชาวไทลื้อจะสวมใส่ทั้งเสื้อและผ้าซิ่นที่บ่งบอกเอกลักษณ์ดั้งเดิมใน
โอกาสพิเศษเสื้อ เรียกว่า “เสื้อบั๊ด” ซึ่งเป็นเสื้อสีดำคราม ชายสวมเสื้อลักษณะคล้าย
เสื้อหม้อฮ่อม เดิมมีการใช้ผ้าโพกศีรษะรอบศีรษะทั้งชายและหญิง ปัจจุบันจะแต่งชุด
ประจำเผ่าในโอกาสพิเศษเพื่อแสดงการอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่นเท่านั้น

ผ้าซิ่นของหญิงชาวไทลื้อเป็นการทอโดยใช้เทคนิคการ “เกาะ” ซึ่งเป็น

เทคนิคเฉพาะเผ่าไทลื้อเท่านั้น ชื่อที่รู้จักกันโดยทั่วไปเมื่อสำเร็จเป็นตัวขึ้นแล้วเรียกว่า “ผ้าลายน้ำไหล”

“เกาะ” เป็นเทคนิคการทอผ้าที่ไม่ได้ใช้ด้ายเส้นพุ่งสอดใส่จากริมผ้าด้านหนึ่งไปสู่อีกด้านหนึ่งตามวิธีการทอแบบธรรมดาทั่วไป และไม่ใช้การทอโดยเพิ่มด้ายพุ่งพิเศษเข้าไปในเนื้อผ้า เช่น เทคนิคการจก แต่เป็นการใช้ด้ายเส้นพุ่งหลายๆ สีเป็นช่วงๆ ทอด้วยเทคนิคธรรมดาโดยการเกี่ยวและผูกเป็นห่วงรอบด้ายเส้นยืนเพื่อเพิ่มความแข็งแรงให้กับเนื้อผ้า ทำให้เกิดลวดลายที่ละเอียดและซับซ้อน

ผ้าขึ้นของหญิงชาวไทลื้อจะเป็นการทอแบบนำมาเย็บตะเข็บ 2 ข้าง การทอแบบนี้ตั้งแต่เอวถึงตีนขึ้นจะเป็นส่วนตามยาวของเส้นยืน ลายขวางในตัวขึ้นเกิดจากเส้นพุ่งในอดีตมีการต่อหัวขึ้น เพื่อให้ยาวขึ้นด้วยผ้าฝ้ายพื้นสีดำและแดง ปัจจุบันใช้พืชมขนาดใหญ่อื่นและทอด้วยใยสังเคราะห์ จึงสามารถทอได้ยาวตลอดผืน ทั้ง 3 จังหวัดจะมีลักษณะผ้าขึ้นและการทอแบบเดียวกัน ลวดลายอาจมีผิดแผกไปบ้าง เช่น ขึ้นของชาวไทลื้อจังหวัดน่าน มีชื่อเรียกแยกออกเป็น “ขึ้นมาน” และ “ขึ้นป่อง” ซึ่งเป็นขึ้นลายมุกทอด้วยเทคนิค “จิด” หรือ “มุก” ซึ่งเป็นผ้าที่ใช้กันมานานก่อนจะมีการออกแบบผ้าลายน้ำไหล ซึ่งเป็นเทคนิคการทอแบบ “เกาะ” หรือ “ลัวง”

ลักษณะเฉพาะของผ้าลายน้ำไหล คือ การสอดสีเส้นด้ายให้เกิดลายคล้ายน้ำไหลในผืนผ้า เป็นการสร้างแบบในขณะที่ทอ คือ เมื่อถึงขั้นที่จะต้องใส่ลายนั้น เขาจะหยิบด้ายสีต่างๆ ซึ่งวัดขนาดความยาวไว้เรียบร้อยแล้วนั้น สอดลงไปในเส้นยืน ใช้มือจับพื้กระแทกเส้นด้ายที่สอดสีที่มีความยาวต่างกันในแต่ละ 2-3-4-5 และต่อไปตามความกว้างของลายผ้า จะมีลวดลายหยักมากน้อยก็ตมดูให้มีช่องว่างเท่าๆ กัน และจะต้องจำลายได้ว่าในช่วงหนึ่งๆ นั้น สอดด้ายสีต่างกันตรงช่วงไหน ต่อมามีการวิวัฒนาการของลายจากลายน้ำไหลเป็นลายจรวด ลายแมงมุม ลายเล็บมือ ลายธาตุ ลายภูเข เป็นต้น

6. ผ้ายกดอกจังหวัดลำพูน

“ยกดอก”เป็นเทคนิคการทำลวดลายซึ่งเกิดจากวิธีการยกเขาแยกเส้นยืนขึ้นลง แต่ไม่ได้เพิ่มด้ายเส้นพิเศษเข้าไปในเนื้อผ้าอย่างการจกหรือจิด แต่การทอมีลักษณะคล้ายจิดมาก ต่างกันที่การคัดเก็บลายด้วยไม้เรียวปลายแหลมตามลวดลายที่กำหนดจนครบคัดยกเส้นยืนขึ้นเป็นจังหวะลวดลายเฉพาะ แล้วสอดเส้นพุ่งไปเป็นแนวทอกระทบตามลายที่คัดไว้ ทอจนเต็มลาย ส่วนตัวผืนผ้าต้องใช้เทคนิคการเก็บตะกอลอย เพื่อผู้ทอจะได้สะดวกไม่ต้องคัดเก็บลาย แล้วถอดออกเมื่อจะทอต้องเก็บใหม่ทุกครั้ง การเก็บตะกอลอย

ทำให้การทอรวดเร็วขึ้น ผ้ายกดอกจะทอด้วยไหมทั้งผืนหรือยกด้นเงินหรือด้นทอง ผ้ายกที่มีเชิงเรียกผ้ายกเชิง ในอดีตกลุ่มหรือวังของเจ้าผู้ครองนครลำพูนเป็นแหล่งทอผ้ายกอันสวยงาม ปัจจุบันจะทอในโรงงานขนาดเล็ก

ผ้าพื้นเมืองอีสาน

กลุ่มชนชาวไทยเชื้อสายลาว เป็นกลุ่มชนกลุ่มใหญ่ที่ผลิตผ้าพื้นบ้านอีสาน ส่วนอีก 2 กลุ่ม คือ กลุ่มชนเชื้อสายเขมร และกลุ่มผู้ไทที่มีการทอผ้าอยู่บ้าง ผ้าทอในท้องถิ่นนี้มีทั้งไหมและฝ้าย เทคนิคการทอที่รู้จักกันดีคือ มัดหมี่ จิต จก และการทอผ้าพื้น ใน 3 กลุ่มนี้ จะมีการทอมัดหมี่ เหมือนกันทั้งสิ้น ชาวลาวจะนิยมทอมัดหมี่มากที่สุด แต่รูปแบบของลวดลายและสีสันทันของทั้ง 3 กลุ่มจะแตกต่างกันออกไปจนสามารถที่จะแยกแยะความแตกต่างได้อย่างเด่นชัด

นอกจากมัดหมี่แล้ว กลุ่มชาวเขมรในเขตจังหวัดสุรินทร์ บุรีรัมย์ ศรีสะเกษ จะนิยมทอผ้าหางกระรอก ผ้าขุม ผ้าเชี่ยน ซึ่งเป็นผ้าสวยงามและคุณภาพดีอีกด้วย

ส่วนกลุ่มผู้ไทนิยมทอผ้าจิดกันอยู่บ้าง แต่ที่รู้จักกันดีคือการทอผ้าจกที่เรียกว่า “ผ้าแพรวา” นิยมทอด้วยไหมมากกว่าฝ้าย

มัดหมี่ คือ การทอโดยการมัดข้อมเส้นด้ายหรือไหมให้เกิดสีและลวดลายก่อน แล้วจึงนำไปทอมี 3 ชนิด คือ มัดหมี่เส้นพุ่ง มัดหมี่เส้นยืน และมัดหมี่ทั้งเส้นพุ่งและเส้นยืน (ปัจจุบันเรียกกันว่า “หมี่ซ้อน”) ในหมู่ชาวลาว เขมร และผู้ไทนิยมทอมัดหมี่เส้นพุ่งเป็นส่วนใหญ่ ผ้าทอของชาวเขาและชาวกระเหรี่ยงจะมีเป็นมัดหมี่เส้นยืนอยู่บ้าง

จิต เป็นภาษาพื้นบ้านอีสาน มาจากคำว่า สะกิด คือ จัดหรือซ้อนขึ้น ดังนั้น ผ้าจิดคือผ้าที่ทอโดยใช้ไหมเขียวหรือสะกิด ซ้อนเส้นด้ายขึ้นแล้วสอดเส้นด้ายพุ่งไปตามแนวเส้นยืนที่ถูกจัดซ้อนขึ้นนั้น การทอจะมีได้เพียง 2 สี เท่านั้น คือ สีของดอกลายและสีของด้ายยืน ลวดลายที่ทอสืบทอดกันมา ได้แก่ ลายดอกแก้ว ลายดอกมะลิ ลายดอกจัน ลายดอกพิกุล เป็นต้น

จก เป็นกรรมวิธีการทอผ้าแพรวาของชาวผู้ไท เวลาทอจะกลับด้านในของผ้าขึ้นข้างบน ด้านนอกจะอยู่ด้านล่างของหูก ลายที่ทอจะเก็บจิดแบบคัตไม้จิดและตะกอลายที่เก็บไว้จะเปลี่ยนตามลวดลาย เมื่อขึ้นลายจะใช้ดาบขัดสอเก็บลาย เวลาเก็บลายแต่ละดอกจะใช้นิ้วสะกิดเส้นไหมขึ้นลง การทอจะซับซ้อนกว่าการจิด เพราะสามารถสอดสีตามดอกลายได้โดยไม่ซ้ำกัน ดอกหนึ่งๆ จะมีได้หลายสี และในแถวเดียวกันก็ให้สีแต่ละดอกแตกต่างกันได้ด้วย

ผ้าทอพื้นบ้านภาคกลาง

ผ้าจก ตำบลหาดเสี้ยว อำเภอศรีสัชนาลัย จังหวัดสุโขทัย

ชาวไทพวนเป็นกลุ่มชนที่อพยพมาจากอำเภอเชียงขวางประเทศลาว และมาตั้งรกรากอยู่ที่จังหวัดสุโขทัย และนำการทอผ้าที่สืบทอดกันมาเป็นเอกลักษณ์ประจำเผ่ามาด้วย ปัจจุบันมีการปรับปรุงเทคนิคการทอโดยประยุกต์จากแบบโบราณและปรับปรุงเทคนิคการย้อมสีให้เป็นที่ต้องการของตลาดด้วย ตัวชิ้นนิยมทอแบบยกมุกคล้ายของอำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ บางครั้งใช้ด้าย 2 สี ควบเป็นเกลียวให้เป็นลายในตัว เมื่อนำมาทอจะทำให้ผ้าเป็นเงาเลื่อมคล้ายผ้าหางกระรอก การใช้สีค่อนข้างฉูดฉาด ตัวชิ้นจะต่อด้ายดินจก ซึ่งเป็นกรรมวิธีเดียวกับชาวอำเภอลับแล ขณะทอลวดลายด้านถูกจะอยู่ด้านบน ลวดลายจะทอจากทางขวาไปทางซ้ายของชิ้นผ้า แต่เดิมเส้นด้ายที่ใช้จะเป็นฝ้ายเป็นพื้น ลวดลายจะใช้เส้นไหมหรือฝ้ายย้อมสีต่างๆ กัน ปัจจุบันใช้ฝ้ายผสมโพลีเอสเตอร์มากขึ้นในส่วนที่เป็นพื้น

ลวดลายโบราณที่สืบทอดกันมา ได้แก่ ลายสี่ดอกตัด (ลายสี่ขอ) แปรดอกตัด สิบสองดอกตัด สิบหกดอกตัด ลายเรื่อน้อย เครือกลาง เครือใหญ่ ลายสองท้อง ลายน้ำอ่าง เป็นต้น

ผ้าจก ตำบลคูบัว ตำบลคอนแร่ ตำบลหนองโพ จังหวัดราชบุรี

ชาวไทยวนหรือโยนกได้ติดตามทัพหลวงลงมาจากเชียงแสนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โดยส่วนหนึ่งสมัครใจอยู่ที่อำเภอเสนาห์ จังหวัดสระบุรี ส่วนที่เหลือโปรดเกล้าให้มาอยู่ที่จังหวัดราชบุรี โดยกระจายกันอยู่หลายตำบล และยังถือว่าตนเป็นเชื้อสายของชาวล้านนาอยู่ สิ่งที่หลงเหลืออยู่คือ กรรมวิธีทอผ้า ซึ่งได้สืบทอดไว้เป็นเอกลักษณ์อยู่ในปัจจุบัน

สตรีชาวไทยวนที่จังหวัดนี้นิยมทอ ผ้าจกเป็นส่วนต่อของตัวชิ้น เรียกว่า ผ้าดินจกเหมือน ชาวอำเภอแม่แจ่ม ชาวอำเภอลับแล และชาวอำเภอศรีสัชนาลัย โดยตัวชิ้นจะเป็นการทอ “ยกมุก” เหมือนกัน แต่วิธีการจกจะเหมือนของชาวอำเภอลับแล นั่นคือคว่ำลายด้านหน้าลงกับที่ และจกจากด้านหลังของลายโดยใช้ชนเม่น สีที่นิยมคือ พื้นดำ จกแดง ชมเหลือง เป็นหลัก ลายหลัก ได้แก่ ลายดอกเซีย ลายโก้งแก้ง ลายกาบ ลายนกคู่กินน้ำฮ่วมเต้าหรือจกลายผสม เป็นต้น จกที่มาจากแต่ละพื้นที่ของจังหวัดราชบุรี จะคงลักษณะของแต่ละท้องถิ่นไว้โดยมีรายละเอียดที่เป็นเอกลักษณ์ส่วนตน เช่น ผ้าจกตระกูลคอนแร่จะมีลายกาบและลายนกคู่กินน้ำฮ่วมเต้าเป็นหลัก จะจกลายแน่นติดกัน

ทำให้ความเด่นชัดของลายลดน้อยลงและจะหลากหลายด้วยลายประกอบ ส่วนสีจะเป็นแดง-ดำขึ้นพื้น ขนาดความกว้างของเชิงจะกว้างและหนากว่าจากตำบลคูบัว

ผ้าทอจังหวัดอุทัยธานี พิจิตร บัณฑิต สุพรรณบุรี

ส่วนใหญ่ผ้าทอในแถบนี้จะเป็นของชาวลาวครั้ง (ครั้ง) ซึ่งมีลักษณะแปลกออกไปกรรมวิธีเป็นการทอจก แต่ไม่มีแบบแผนตายตัวแน่นอน ใช้สีติดกันรุนแรง ตัวขึ้นเป็นการผสมระหว่างมัดหมี่และจิด เชิงขึ้นเป็นจกที่ใช้วิธีนับเส้นไหมและสอดด้วยนิ้วมือ นิยมใช้ไหมเส้นใหญ่ทำให้ลายค่อนข้างหยาบ เวลาทอไม่มีการออกแบบลวดหน้า ผ้าทอทั้ง 4 จังหวัดนี้ มีลักษณะทั้งสีและลายคล้ายคลึงกัน จนแทบแยกไม่ออก แต่ที่มีชื่อเสียงคือผ้าทอของบ้านโคกหม้อ อำเภอทัพทัน จังหวัดอุทัยธานี

ชาวลาวครั้งนี้อพยพมาจากเวียงจันทน์ ดังนั้นลวดลายของการจิดและจกจึงยึดตามบรรพบุรุษลาว จะมีลายดอกแก้ว ลายกาบ ลายนาค เหมือนกลุ่มชาวลาวแถบอีสาน แต่ตัวขึ้นอาจจะเป็นมัดหมี่ล้วนหรือมัดหมี่ผสมจิด ซึ่งนิยมย้อมด้วยสีแดงครั้ง คอตัวขึ้นด้วยดินจก เป็นการรวมวัฒนธรรมของทั้งลาวและล้านนาไว้ด้วยกัน

ผ้าทอจังหวัดเพชรบุรี

ชนกลุ่มน้อยที่อาศัยอยู่ในเขตนี้คือ ลาวทรงดำหรือลาวโซ่ง ถิ่นเดิมคือที่ราบสูงแถบตะวันออกของหลวงพระบาง มักแต่งกายด้วยสีดำ ได้ถูกกวาดต้อนลงมาอยู่แถบจังหวัดเพชรบุรีหลายระยะเวลาและหลายกลุ่มตั้งแต่สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี รัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 3 การทอผ้านี้ดั้งเดิมเป็นลายขัณฑ์ธรรมดาหรือทอลายสอง ลวดลายเกิดจากการสลับสีเส้นด้าย ใช้ไหมสีแดงเป็นเส้นยืน ด้ายพุ่งเป็นสีครามสลับขาวเป็นทางเล็ก ๆ คล้ายลายบนผลแดงโม เรียกว่า “ลายชะโด” หรือ “ลายแดงโม” เมื่อทอเสร็จแล้วจะมองไม่เห็นเส้นไหมสีแดงเลย ผ้าชิ้นชาวลาวโซ่งนี้ประกอบด้วย หัวขึ้น ตัวขึ้นและเชิงขึ้นเช่นกัน แต่หัวขึ้นจะเป็นแถบผ้าข้อมครามเข้มไม่มีลวดลาย ตัวขึ้นคือผ้าลายแดงโม ส่วนตีนขึ้นเป็นแถบผ้าสีคราม ความกว้างประมาณ 1-2 นิ้ว

ผ้าทอพื้นบ้านภาคใต้

ผ้ายกเมืองนคร (จังหวัดนครศรีธรรมราช)

ส่วนใหญ่เป็นผ้ายกทอ ซึ่งเป็นผ้าชิ้นสูงที่ใช้เฉพาะเจ้าเมืองและสตรีชั้นสูงหรือเจ้านาย เจ้าเมืองนครมักส่งมาถวายเจ้านายชั้นสูงในเมืองหลวง ผ้าทอนี้ได้รับการถ่ายทอด

มาจากจีน อินเดีย และอาหรับ เนื่องจากการติดต่อค้าขายกันมาแต่โบราณ เดิมชาวนครศรีธรรมราชจะนุ่งโจงกระเบนกันทั้งชายและหญิง ปัจจุบันไม่มีผู้สืบทอดการทอแบบดั้งเดิมนี้ไว้เลย

ผ้าทอพุมเรียง

ทอที่ตำบลพุมเรียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี เป็นการทอผ้ายกดอกพื้นเมืองทั้งไหม และฝ้ายของชาวไทยมุสลิม คือ เส้นยืนเป็นฝ้าย และใช้ไหมเป็นเส้นพุ่ง ลายที่นิยมคือ ลายดอกพิกุล ลายดอกแก้ว ลายดอกมะลิ เป็นต้น ปัจจุบันยังคงมีการทอบ้างไม่มากนัก

ผ้าทอบ้านนาหมื่นศรี

ทอที่อำเภอเมืองตรัง ที่ยังมีปรากฏคือ “ผ้าพานช้าง” เป็นผ้าที่ทอเป็นตัวหนังสือ กว้าง 1 ศอก ยาว 1 วา ทอขึ้นเพื่อใช้พาดหีบศพก่อนเผา เหมือนป้ายประวัติผู้ตายและเป็นคติสอนใจ เมื่อเผาศพแล้วจะต้องผ่าแบ่งเป็นชิ้น ๆ ถวายพระเป็นผ้าเช็ดปาก เช็ดมือ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการทอผ้าขาวม้าทั้งดงามใช้เป็นผ้าห่ม ผ้าห้อยไหล่ของคนเฒ่าคนแก่ไปงานพิธีต่าง ๆ ด้วย มีการทอผ้าหางกระรอกด้วยฝ้าย ใช้เป็นชิ้นนุ่งกันอยู่ทั่วไปอยู่บ้าง

ผ้าเกาะยอ

ทอที่เกาะยอ ซึ่งเป็นเกาะอยู่ในทะเลสาบสงขลา จังหวัดสงขลา เป็นการทอผ้ายกดอกทอลายพิเศษ ใช้ตะกอดั้งตั้งแต่ 38 ตะกอ ใช้เส้นพุ่งธรรมดาทอตลอดกันไปทั้งผืน ลายทอเกิดจากการใช้การเหยียบตะกอแยกเส้นยืนขึ้นลง เดิมใช้ที่พื้นเมือง ปัจจุบันเปลี่ยนเป็นกี่ตะกุก ลวดลายแต่โบราณมีลายดอกพิกุล ลายคชกริช ลายดอกพยอม เป็นต้น ปัจจุบันใช้ไหมวิทยาศาสตร์แทนเส้นไหมและฝ้ายธรรมชาติ ทำให้คุณค่าของผ้าลดลง แต่ความงามของฝีมือการทอยังคงมีอยู่แต่ก็คงจะลดน้อยลง จนแทบจะไม่หลงเหลืออยู่ต่อไปในไม่ช้า

สรุป

จากการวิจัยเรื่องของผ้าขึ้นทอมือนี้ มีข้อสรุปที่เห็นได้ชัดว่า การทอผ้าซึ่งเป็นวัฒนธรรมเก่าแก่ของแต่ละท้องถิ่นนั้น ยังคงมีหลงเหลืออยู่แทบทุกภูมิภาคของประเทศไทย บางแห่งได้รับการส่งเสริมอนุรักษ์อย่างดี มีการกระตุ้น ส่งเสริมและช่วยเหลือทั้งแหล่งเงินทุนและการตลาดจากทั้งฝ่ายเอกชนของไทยและต่างประเทศ จากรัฐบาล องค์กรต่าง ๆ และมูลนิธิศิลปาชีพพิเศษในพระบรมราชินูปถัมภ์ แต่บางแห่งเช่นทางภาคใต้ ตั้งแต่จังหวัดเพชรบุรีลงไป อยู่ในภาวะที่กำลังจะสูญสิ้นวัฒนธรรมการทอผ้าของเหล่าสตรีทั้งหลาย จึงสมควรที่ทุกฝ่ายควรจะร่วมมือกันอนุรักษ์สิ่งทอพื้นบ้านเหล่านี้ให้คงอยู่เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นสืบไป

เอกสารอ้างอิง

- เผ่าทอง ทองเจือ. 2537. “สนทนาศระสาผ้ากับเผ่าทอง ทองเจือ.” *Silk Magazine* 3, 18 : 81-88.
- ส่งเสริมอุตสาหกรรม, กรม. “ปีศิลปหัตถกรรมไทย 2531-2532. ผลิตภัณฑ์หัตถกรรมไทยที่ควรอนุรักษ์ประเภทสิ่งทอ” กรุงเทพมหานคร, ม.ป.ป.
- ส่งเสริมอุตสาหกรรม, กรม. “ผ้าทอลายขิด”. กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ป.
- ส่งเสริมอุตสาหกรรม, กรม. **สิ่งทอไทย**. กรุงเทพมหานคร, ม.ป.ป.
- อรไท ผลดี. 2537. “ผ้าจกจังหวัดแพร่.” *Silk Magazine*. 3, 18. : 55-56.
- Conway, Susan 1992. **Thai Textiles**. Asia Books CO., Ltd.
- Gittnger, Mattiebelle and Leffert, H. Leedom, Jr. 1992. **Textiles and the Tai Experience in Southeast Asia**. The Textile Museum.